

4. Савчин М. Вікова психологія / М. Савчин, Л. Василенко. – К. : Академвидав, 2006. – 360 с.

5. Тест для определения структуры индивидуальной религиозности Ю. Щербатых [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.no-stress.ru/testy/religiousness.html>.

6. Хьелл Л. Теории личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб. : Питер, 2000. – 606 с.

7. Биченко А. Церква залишається інститутом найвищої довіри, – експерт центру Разумкова / А. Биченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/social_questioning/56424.

8. Черній А. Релігієзнавство : [посібник] / А. Черній. – К. : Академвидав, 2003. – 352 с.

9. Grzymała-Moszczyńska H. Religia a kultura: wybrane zagadnienia z kulturowej psychologii religii / H. Grzymała-Moszczyńska. – Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2004. – 247 s.

10. Vergote A. The religious man. A psychological study of religious attitudes / A. Vergote. – Dublin : Gill and Macmillan, 1969. – 306 p.

11. Walesa Cz. Rozwój religijności małego dziecka / Cz. Walesa // *Życie i myśl*. – 1978. – № 4. – S. 24–50.

УДК 159.9

ДОСЛІДЖЕННЯ ВЛАСТИВОСТЕЙ ОБДАРОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Ренжин П.П., здобувач
кафедри педагогічної та вікової психології

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

У статті проаналізовано особистісно-диференційний підхід до дослідження властивостей обдарованої особистості. Розкрито загальні особливості особистості, які характеризують більшість осіб із підвищеними можливостями.

Ключові слова: *особистість, обдарованість, особливість психосоціального розвитку, успішність, обдаровані діти.*

В статье проанализирован личностно-дифференциальный подход к исследованию свойств одаренной личности. Раскрыты общие особенности личности, которые характеризуют большинство лиц с повышенными возможностями.

Ключевые слова: *личность, одаренность, особенность психосоциального развития, успешность, одаренные дети.*

Renzhin P.P. RESEARCH OF PROPERTIES OF THE GIFTED PERSONALITY

The article analyzes the personality differential approach to the study of the properties of gifted person. Disclosed common personality traits that characterize the majority of those with elevated capabilities.

Key words: *personality, gift, feature of development, success, gifted children.*

Постановка проблеми. Сьогодні не викликає сумнівів важливість і необхідність організації цілісної системи роботи з обдарованими особистостями, орієнтованої на створення для них режиму найбільшого емоційного сприяння.

Емоційна енергія, яка накопичується особистістю, проте не використовується суспільством, починає шукати вихід і проявляється, як правило, у деструктивній поведінці, емоційних зривах, нервово-психічних розладах, соціальних страхах тощо. Проте лише багатий емоційний світ, широка палітра емоційних переживань можуть забезпечити ту саму творчість у діяльності, яка так необхідна сучасному суспільству.

Навіть найбільш видатні здібності, наявні в особистості, не є прямим і достатнім показником її майбутніх успіхів, успішності

її самореалізації. Це передбачає необхідність розгорнутого аналізу мотиваційних та емоційних факторів, особистісних особливостей людей, які мають великі здібності.

Емоції відіграють важливу роль у психічному розвитку особистості. Водночас специфіка розвитку емоційної сфери залишається недостатньо вивченою. Думки вчених щодо цілої низки цих проблем є дискусійними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найважливішою характеристикою особистості з проявами обдарованості В.С. Юркевич [1] вважала особливу систему цінностей, позавікову вразливість і пов'язану з нею підвищену емоційну чутливість, особливу самооцінку (часто дуже високу, у надто емоційних осіб – суперечливу й нестабільну: від дуже високої до дуже низької, залежно від випадку), внутрішній

локус контролю (здатність брати відповідальність за результати своєї діяльності та за все, що відбувається з особистістю). Науковець окремо визначила такі особливості обдарованих із творчими проявами (зауваживши, що саме цей варіант обдарованості найважче побачити): автономність (неможливість діяти в групі), дезадаптованість (недостатню включеність у соціальні норми й вимоги колективу), помилкове прийняття за творчі здібності самотійності, глибини й обґрунтованості інтелектуального аналізу.

В.О. Моляко, О.І. Кульчицька, Н.І. Літвінова виокремлюють такі психологічні особливості як обдарованих дітей, так і дорослих: випередження за академічною успішністю, мотиваційно-емоційну сферу (наполегливість), нетерпимість до менш розумних дітей, чутливість до неадекватних оцінок, несправедливості й негативного ставлення дорослих [2, с. 3–14]. Дослідники розглядають у єдності особистісні особливості обдарованих осіб як мотиваційно-особистісний компонент структури їхньої особистості (при цьому виділяються такі особливості особистості, як самооцінка, перфекціонізм, наявність жіночих рис у хлопчиків і навпаки, критичність своїх досягнень, тенденції до самовираження), загострене почуття справедливості, багату фантазію, почуття гумору, необхідність меншого часу на відпочинок, а також уміння зібратися, активність, спостережливість, захопленість тощо.

Серед ознак, які відрізняють обдаровану дитину, В.О. Моляко, О.І. Кульчицька та Н.І. Літвінова називають такі: активність, постійну зайнятість, працездатність; наполегливість у досягненні мети, бажання багато та всебічно знати про потрібне; бажання вчитися, домагатися успіху; здатність краще інших займатись самотійно; уміння критично оцінювати навколишню дійсність, розуміти суть явищ; постановку великої кількості питань; зацікавленість до проблемного матеріалу на заняттях; уміння розкривати суть відносин між явищами, систематизувати, класифікувати; наявність мети [2, с. 34–37].

Н.С. Лейтес розуміє підвищену здатність до розумової діяльності як «корінну психологічну особливість дітей із раннім розвитком здібностей», які можна розглядати як показник обдарованості [3, с. 37, 40]. Учений, аналізуючи прояви соціальної обдарованості, пропонує набір характерних властивостей лідера: «інтелект вище за середній, уміння приймати рішення, відчуття мети й напрямку руху, гнучкість, пристосовуваність, почуття відповідальності, впевненість у собі та знання про себе, наполегливість, толерантність і витримка в роботі з людьми, ентузіазм, уміння ясно виражати думки в усній та/або письмовій формі» [3, с. 28].

В.О. Барулін акцентує увагу на визначальних рисах обдарованих особистостей: випереджальному пізнавальному розвитку (проблемою цього випередження він вважає широту сприйняття, високу чутливість до всього, що відбувається, надзвичайну цікавість щодо устрою світу, різних предметів); здатності стежити за декількома процесами одночасно та активно досліджувати все, що оточує; здатності сприймати зв'язки між предметами та явищами, робити відповідні висновки; відмінній пам'яті в поєднанні з раннім мовленнєвим розвитком і здатністю до класифікації й категоризування інформації; великому лексичному запасі, чудовій завзятості у вирішенні того чи іншого завдання. Це особистість, яка «замахується на те, що їй поки не під силу» [4, с. 90–91].

В. Холлінгуорт зупиняється на таких проблемах, як неприязнь до навчального закладу, ігрові інтереси, конформність, заглибленість у філософські проблеми, невідповідність між фізичним, інтелектуальним і соціальним розвитком. Дж. Уїтмор продовжив цей перелік прагненням до досконалості, відчуттям незадоволеності, нереалістичними цілями, надчутливістю, потребою в увазі з боку дорослих, нетерпимістю. Схожий перелік запропонував В.І. Панов, який додав проблеми пошуку близьких за духом друзів і проблеми в навчальному закладі, коли немає стимуляції інтелектуального чи іншого розвитку особистості. Т.С. Хромова та В.С. Юркевич як проблеми визначили креативність (високий рівень інтелектуальних здібностей рідко відповідає їх творчим можливостям, що приводить до труднощів у самореалізації), спілкування з однолітками (тобто проблему особистісного розвитку: порушення почуття реальності, відсутність соціальної рефлексії), несформованість навичок поведінки в умовах шкільного й загального соціуму. Це дало змогу говорити про «дезадаптивність виключно обдарованих школярів» [1, с. 59].

Постановка завдання. Мета статті – розглянути особистісно-диференційний підхід до дослідження властивостей обдарованої особистості, з'ясувати ступінь і характер прояву вікових особливостей підлітка.

Виклад основного матеріалу дослідження. Обдарована дитина – це, без сумніву, велике щастя. Проте настає підлітковий вік, для якого характерні не лише швидкі зовнішні та внутрішні зміни, а й такі «зсуви» в поведінці, які змушують відносити цей

вік до важких. Звичайно, ступінь і характер прояву вікових особливостей підлітка залежить від багатьох обставин, у тому числі від рівня й спрямованості його обдарованості. Якими є психологічні властивості підліткового віку? Який відбиток на стан, відносини, діяльність і поведінку підлітка накладає обдарованість дитини?

Перехід від дитинства до зрілості проходить, як правило, гостро й драматично, у ньому найбільш випукло переплітаються тенденції соціального розвитку. З одного боку, для цього періоду характерні негативні прояви: дисгармонія особистості, зміна встановлених інтересів дитини, протестуючий характер поведінки дитини щодо дорослого. З іншого боку, підлітковий вік характеризується масою позитивних факторів: збільшується самостійність дитини, більш самостійними й змістовними стають стосунки з іншими дітьми й дорослими, значно розширюється та змінюється сфера діяльності підлітка, розвивається почуття відповідальності. Цей період характеризується виходом дитини на якісно нову соціальну позицію, у якій реально формується її свідоме ставлення до себе як до члена суспільства.

Обдаровані діти, як і звичайні, розрізняються за темпераментом, характером, інтересами, здібностями, вихованням та, відповідно, особистісними проявами. Однак існують загальні риси особистості, які характеризують більшість осіб із підвищеними можливостями.

В.С. Юркевич серед властивостей психосоціального розвитку обдарованих осіб виокремлює загострене почуття справедливості, розвинену систему особистісних цінностей, добре сформоване почуття гумору, наявність перебільшених страхів, наполегливість у досягненні результату. Запропонована вченим особистісна характеристика ґрунтується на захопленості, відмінній пам'яті, широті світосприйняття, лексичному запасі тощо [1].

Особливості психосоціального розвитку проявляються в прагненні до самоактуалізації, перфекціонізмі, самостійності, соціальній автономності, егоцентризмі, лідерстві, змагальності, творчому сприйнятті випадків, гуморі, особливостях емоційного розвитку («підвищена вразливість»), творчому сприйнятті випадковостей (концепція обдарованості А. Танненбаума). Однак В.С. Юркевич говорить: «З погляду вдосконалення значно більш важливою є інша особливість творчих особистостей – здатність насолоджуватися творчістю. Саме це, за твердженням Стендаля, відрізняє генія від усіх інших людей» [1, с. 3].

К. Текекс, визначивши обдарованість трьома взаємозалежними параметрами (випереджальним розвитком пізнання, психологічним розвитком і фізичними даними), дала характеристику пізнання й психосоціальних аспектів обдарованих дітей. Серед особливостей пізнавальної сфери вченим було виділено такі явища: цікавість, бажання активно досліджувати світ; величезний «апетит» і здатність «перетравлювати» інтелектуальний продукт; здатність у ранньому віці простежувати причинно-наслідкові зв'язки та робити відповідні висновки; відмінну пам'ять, що ґрунтується на ранньому мовленні й абстрактному мисленні (здатність класифікувати та виділяти категорії з інформації й досвіду, уміння широко використовувати накопичені знання); великий лексичний запас, що супроводжується складними синтаксичними конструкціями, уміння ставити питання; інтерес до складних, довгострокових завдань; підвищену концентрацію уваги та завзятість у досягненні результату у сфері, що є цікавою для особи.

У психосоціальному розвитку обдарованих особистостям властиве вже розвинене почуття справедливості, яке проявляється дуже рано. Особисті системи цінностей у маленьких обдарованих дітей є дуже широкими: добре розвинене почуття гумору, перебільшені (позбавлені реалізму в маленьких дітей) страхи, егоцентризм, екстрасенсорне сприйняття [5], загострене почуття справедливості, реакція на ставлення до себе, недолік емоційного балансу, почуття гумору.

Науковці виявили риси, які характеризують психологічну діяльність обдарованої особи. Такими рисами є інтерес до розумової діяльності, компетентність, пошук причин і пояснень, допитливість, різнобічні інтереси, глибокі знання, багате фантазування та уява, винахідливість, пристрасть до складних ігор із концентрацією уваги, уміння самостійно грати, ґрунтовне володіння мовами, великий лексичний запас, завзятість, вивчення книг, підвищене почуття відповідальності, гарна техніка розумової роботи, виконання доручень, гумор, зібраність, почуття справедливості тощо [6, с. 36–37].

Ю.З. Гільбух визначає риси, властиві дітям саме із загальною розумовою обдарованістю: надзвичайно ранній прояв високої пізнавальної активності й допитливості; швидкість і точність виконання розумових операцій, обумовлені точністю уваги й оперативної пам'яті; сформованість навичок логічного мислення; багатство активного словника, швидкість та оригінальність вербальних

(словесних) асоціацій; виражена установка на творче виконання завдань, розвиненість творчого мислення й уяви; володіння основними компонентами вміння навчатися.

Остання ознака характеризується двома групами властивостей: навчальними навичками (швидкість осмисленої лічби, навички набирати текст на комп'ютері, звичка до охайного чіткого оформлення продуктів своєї розумової діяльності) та навчальними вміннями інтелектуального плану (самостійна побудова орієнтовної основи майбутніх дій; здійснення за власною ініціативою ретельного аналізу поставленого завдання, точне усвідомлення моменту розуміння вимог завдання, наявність або відсутність знань для його вирішення, інших пізнавальних засобів; побудова чіткого образу мети майбутньої діяльності, усвідомлення критеріїв якості майбутнього результату; попереднє планування всього процесу майбутньої роботи, чітке відмежування розумової частини роботи від її виконавського, маніпуляційного боку; неухильне дотримання обраних орієнтирів, безперервний контроль ходу виконаної роботи, точна ідентифікація моменту розуміння необхідного способу діяльності).

В.О. Барулін виокремлює як проблему психосоціальної чутливості: «Обдаровані діти виявляють загострене почуття справедливості навколишнього світу, що випереджає моральний розвиток. Вони гостро реагують на несправедливість навколишнього світу, висувають високі вимоги до себе та до інших. Їм бракує емоційного балансу, і в ранньому віці обдаровані діти нетерплячі й рвучкі. Інколи для них характерні перебільшені страхи та підвищена вразливість. Вони надзвичайно чутливі до немовних сигналів оточуючих. Нерідко в обдарованих дітей розвивається негативне самосприйняття, виникають труднощі в спілкуванні з однолітками» [7].

В.О. Барулін визначив два рівні проблем обдарованих дітей, з якими зустрічаються батьки та педагоги. Перший рівень складають проблеми в родині (наприклад, висока активність), а другий – проблеми в суспільстві (наприклад, низька самооцінка, комплекси, які формуються у зв'язку з негативним ставленням суспільства до розумних дітей, тощо) [7, с. 92].

О.І. Кульчицька зупиняється на інтелектуальних особливостях обдарованих осіб. Науковець вважає, що вони відчують велику потребу в розумовому навантаженні, мають високу загальну активність розуму, легко мобілізують сили для досягнення пізнавальної мети, відчують потребу в поновленні й ускладненні розумового

навантаження, схильні до класифікації та систематизації, у них дуже розвинені формальні аспекти суджень та інтелекту, легко виникають нові варіанти думок і несподівані припущення, часто вони дивують несподіваними зіставленнями й узагальненнями, які вирізняються оригінальністю, мають велику розумову самостійність, характеризуються дуже високим темпом інтелектуального розвитку.

На думку вченого, до специфіки когнітивного стилю можна віднести полінезалежність і рефлексивність, а пізнавальну сферу варто характеризувати такими якостями, як цікавість, спрага інтелектуальної стимуляції, широке коло інтересів, обміркування філософських питань і проблем, ранній мовленнєвий розвиток, легкість у роботі з пізнавальними завданнями, інтерес до загадок у віці близько 4 років, захопленість грою слів із 5 років.

В.І. Панов визначає такі ознаки обдарованості: здатність швидко схоплювати зміст принципів, розуміти логічність побудов; потребу й здатність довгостроково зосереджуватись на об'єктах, що зацікавили, бажання розібратися, здатність помічати, міркувати й надавати пояснення, у тому числі незвичайні; стурбованість, тривожність у зв'язку зі своєю несхожістю на однолітків, підвищену мовчазність або підвищену потребу у висловлюванні власних думок. Науковець також вбачає позитивну сторону обдарованих дітей у ранній захопленості, підвищеній допитливості, здатності швидко навчатися, великому запасу знань, здатності зосереджуватись на тривалій час, дослідницькій активності й активності в навчальному процесі [8].

Підлітковий вік вважають важким і критичним. Це зумовлюється різноманітними зрушеннями, які мають характер корінної ломки попередніх особливостей, інтересів і відношень дитини. Ці зміни нерідко супроводжуються появою в самого підлітка значних суб'єктивних труднощів різного порядку, а також труднощів у його вихованні; підліток не піддається впливу дорослих, у нього з'являються різноманітні форми психологічного захисту: протест, упертість, грубість, негативізм, замкнутість, скритність.

Емоційне життя обдарованих підлітків часто затьмарюється різноманітними тривогами. Тривога – це переживання емоційного дискомфорту, пов'язане з очікуванням неблагополуччя, передчуттям небезпеки. Тривога характеризує стан людини в певний момент часу. На відміну від тривоги у психології розрізняють також тривожність як відносно стійку особливість особистості.

Тривожність – це індивідуальна психологічна особливість, що виявляється в схильності людини до частих та інтенсивних переживань стану тривоги, а також у низькому порозі виникнення тривоги.

Уперше тривогу й тривожність було описано З. Фрейдом наприкінці XIX ст. Він припустив, що тривога є наслідком неадекватної розрядки сексуальної енергії. Збудження, яке не завершилось розрядкою, перетворюється та виявляється в неврозах страху. Проте в міру накопичення досвіду в лікуванні неврозів З. Фрейд прийшов до розуміння того, що подібна інтерпретація тривоги та страху є неправильною. Уже в 20-х рр. XX ст. вчений переглянув свою теорію та дійшов такого висновку: тривога є функцією «Я», її призначення полягає в тому, щоб попереджати людину про загрозу, яка насувається. Тривога як така дає можливість особистості реагувати адекватним способом на погрозливі ситуації.

Висновки. Таким чином, нами визначено три основні сфери (пізнавального, психосоціального та емоційного розвитку), у кожній із яких обґрунтовуються особливості обдарованих осіб. Особистісна специфіка індивідуальності обдарованих особистостей тісно пов'язується з феноменом їх обдарованості та часто є причиною проблем у спілкуванні, самореалізації.

Проаналізувавши специфічні особистісні риси, можемо стверджувати, що існує достатня спорідненість різних позицій із цієї проблеми.

Найбільш яскравими й показовими рисами обдарованих осіб є підвищений рівень здатності до розумової діяльності та насолода творчістю, а найважливіші проблеми пов'язуються з емоційною сферою.

На основі теоретичного аналізу психологічної літератури доведено, що обдарованість трактується як інтегральне психічне утворення, у якому тісно переплітаються пізнавальна, емоційна, вольо-

ва, мотиваційна, психофізіологічна та інші сфери психіки людини. Саме обдарованість виступає загальною психологічною передумовою інтелектуального розвитку й становлення інтелектуально розвинутої особистості, що дає змогу розглядати прояви інтелектуальних здібностей як індивідуальне, винятково своєрідне поєднання різноманітних сфер психіки обдарованої особистості.

У багатьох дослідженнях обдарованість розглядається як характеристика процесу (діяльності) суб'єкта, що відповідає вимогам екстраординарності його результату (продукту) і способів його здійснення. Саме такий підхід дає можливість підкреслити процесуально-результативну сторону обдарованості. Інтелектуальна обдарованість у психологічній науці ототожнюється із загальною обдарованістю та часто позначається терміном «загальна інтелектуальна обдарованість».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Юркевич В.С. Одаренный ребенок: иллюзии и реальность: книга для учителей и родителей / В.С. Юркевич – М. : Просвещение ; Учебная литература, 1996. – 136 с.
2. Моляко В.А. Психология детской одаренности / В.А. Моляко, Е.И., Кульчицкая Н.И. Литвинова. – К. : Укр. дом эконом. и науч.-техн. знаний о-ва «Знание» Украины, 1995. – 84 с.
3. Лейтес Н.С. Способности и одаренность в детские годы / Н.С. Лейтес. – М. : Знание, 1984. – 80 с.
4. Барулин В.А. Одаренность: проблемы исследования / В.А. Барулин // Лучшие страницы педагогической прессы. – 2003. – № 6. – С. 83–92.
5. Текекс К. Многогранность одаренности / К. Текекс // Обдарована дитина. – 2004. – № 3. – С. 46–53.
6. Методы исследования невербального мышления : сб. тестовых методик / под ред. И.С. Якиманской. – М. : Форум, 1993. – 162 с.
7. Панов В.И. Если одаренность – явление, то одаренные дети – это проблема / В.И. Панов // Начальная школа: плюс – минус. – 2000. – № 3. – С. 3–10.